

TELJES ELITVÁLTÁS MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Schwarcz András

(doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

E tanulmány a második világháború utáni demokratikus periódust mutatja be a magyar parlamenti elit átalakulása szempontjából. Ekkor ugyanis teljes elitváltásra került sor mind személyi összetétel, mind a képviselők társadalmi és politikai háttere tekintetében. A szekunder kvantitatív adatok statisztikai módszerekkel történő feldolgozásán alapuló kutatás e radikális váltás okait keresi. Az adatok forrása két adatbázis: az OTKA kutatási program során kialakított Magyar Képviselői Adatbázis, valamint az EURELIT nemzetközi kutatói projektben összeszerkesztett Cube adatbázis. A tanulmányban először megvizsgálom a magyar parlamenti elit változását a személyek és a pártok, valamint a képviselők tulajdonságai szempontjából. A cél az elitváltás mértékének és jellegének bemutatása a korábbi parlamentekkel való összehasonlítás segítségével. Ezek után Nyugat-Európa több országával hasonlítom össze a változás jellemzőit és a képviselőház összetételét. Ennek során azt vizsgálom, hogy a magyar parlamenti elit változása mértékében hogyan viszonyul az időszak nyugat-európai parlamentjeiben lezajló változásokhoz. Az elit összetételével kapcsolatban pedig azt elemzem, hogy a változás a korabeli nyugati minta átvételét jelenti-e.

Kulcsszavak ■ elit ■ elitváltás ■ parlament ■ összehasonlító ■ kvantitatív adatelemzés

E tanulmány célja, hogy bemutassa a magyar parlamenti elit történetének egy igen sajátos időszakát, a második világháború utáni demokratikus periódust. Ekkor teljesen átalakult a magyar parlamenti elit, mind személyi összetételében, mind a képviselők társadalmi és politikai hátterét tekintve. Ennek a radikális váltásnak több oka is lehet: a második világháború és az ahhoz vezető út okozta trauma mellett a társadalom belső változásainak korábban elfojtott megjelenése a parlamenti elitben. Míg Nyugat-Európa nagy részében ez a folyamat fokozatosan, szervesen ment végbe, addig Magyarországon a háború után robbanásszerűen zajlottak le ezek az események.

A képviselet a modern demokrácia kialakulásának és működésének központi eleme, ezért a képviselet megtestesítőinek, a képviselőknek a vizsgálata alapvető fontosságú a politikai rendszer működésének megértésében. A társadalmi konfliktusok, törésvonalak és változások a parlamenten és a képviselőkön keresztül jelennek meg a politikában. A társadalom átalakulása nyomon

követhető a parlamenti képviselők politikai és szociális összetételének változásán is. Választott voltuk miatt a képviselők közvetlenül vagy áttételesen a társadalom leképeződései a politikában. Ők a választók elsődleges csatornái, amelyeken keresztül értékeik, érdekeik, igényeik vagy követeléseik átalakulnak politikai ideológiákká, szakpolitikákká és cselekvésekké. Ennek következtében a parlamenti képviselők egyéni és kollektív tulajdonságai legalább részben tükrözik a társadalom szerkezetét és annak változásait.

A törvényhozás személyi összetétele a jogalkotásra is hatással van annak ellenére, hogy a folyamatban szabályozó szerepet töltenek be a pártok, a parlamenti és kormányzati intézmények, illetőleg a társadalmi csoportosulások. A képviselők személyisége még mindezen tompító tényezők dacára is hatással van a parlamenti munkára. Az elit változó összetétele tükrözi a társadalmi és a politikai mobilizáció, a társadalmi integráció, a társadalmon belül a pozíciókhoz és javakhoz való hozzájutás szabályai kialakításának folyamatát. A másik irányban pedig a politikai elit formálja, irányítja és értelmezi a társadalom igényeit.

A cikk alapjául szolgáló kutatás alapvetően a képviselők életrajzi adatainak statisztikai módszerekkel történő feldolgozásából áll. Az adatok forrása két adatbázis: az OTKA kutatási program során kialakított Magyar Képviselői Adatbázis¹, valamint az EURELIT nemzetközi kutatói projektben összerkesztett Cube adatbázis². A két felhasznált adatbázis jelentősen különbözik egymástól mind az adatsorok alapegységében, mind a használt változóknak, azonban adataik között – a felhasználhatóság szempontjából – jelentős átfedés van.

E tanulmányban először megvizsgálom a magyar parlamenti elit változását a személyek és a pártok, valamint a képviselők tulajdonságai szempontjából. Ezek után pedig Nyugat-Európával hasonlítom össze a váltást és a képviselők jellemzőit.

A VÁLTÁS

Szinte egy időben azzal, hogy Sopronba menekült a nyilas parlament, a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége, az ország keleti felén megkezdődött az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjainak megválasztása a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja alapján (Hubai, 1991: 226). A szovjet hadsereg előrenyomulásával az ország egyre nagyobb területén kezdtek újraszerveződni a demokratikus pártok, miközben az emigráns kommunista politikusok a Vörös Hadsereggel együtt érkeztek vissza Magyarországra. A népgyűléseken megszavazott kelet-magyarországi küldöttek még 1944 decemberében megtartották első ülésüket. A szovjetek előrenyomulásával párhuzamosan még két alkalommal – Budapestről és a Dunántúlról – kerültek képviselők az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, róluk azonban már a pártok közötti megegyezésen alapuló

listák szerint szavaztak, valódi választásra nem került sor. A képviselők túlnyomó többsége a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot alkotó pártok – a Magyar Kommunista Párt, a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt –, valamint a Polgári Demokrata Párt képviselője volt. A legtöbb képviselőt a kommunisták küldték (128), őket a kisgazdák (120), a szociáldemokraták (98) és a parasztpártiak (42) követték, legkisebb pártként pedig a PDP zárta a sort 20 képviselővel. Jelen volt azonban a törvényhozásban a szabad szakszervezetek jókora (61 fős) frakciója, néhány (21) független képviselő, és nyolc meghívott híresség³. Az ideiglenes törvényhozás fő feladata az ideiglenes kormány megbízása, a fegyverszünet megkötésére való felhatalmazása, a földosztás és a választások előkészítése volt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés csupán két alkalommal, összesen tíz napot ülésezett, 1944 decemberében és 1945 szeptemberében, amely üléseken több alkotmányos kérdésről és a következő választások szabályairól döntöttek (Marelyn Kiss, 2000: 690–691).

A politikai előkészítő munka a két ülés között a pártok delegáltjaiból álló Politikai Bizottságban zajlott (Ványi, 2005: 162–165).

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által megalkotott választási törvény (1945./VIII.) alapján 1945. november 4-én tartották meg a nemzetgyűlési választásokat. A választójog minden 20. évét betöltött állampolgárra kiterjedt, nemre, képzettségre és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül (Pölöskei, 2001: 208). Kizárták azonban a választójogból a fasiszta magatartás miatt internáltakat, a hazaárulókat, a háborús vagy népellenes bűnöket elkövetetteket, fasiszta szervezetek volt vezetőit és a nem igazolt csendőröket. Összességében a lakosság 57,8%-a rendelkezett választójoggal. Szavazni 16 területi listára lehetett, és minden 12 000 szavazat után járt egy nemzetgyűlési mandátum – azaz a mandátumok száma nem volt előre meghatározva (Balogh, 1999: 212–213). A területi listákat egy ötvenmandátumos, erőssorrendben jutalmazó országos lista egészítette ki, a kormányzás stabilitását biztosítandó (Szabó–Gyarmati, 2002: 61), így összesen 409 mandátum került kiosztásra.

Magyarország történetének első valóban demokratikus választásán hat párt indult, de csak öt jutott a Nemzetgyűlésbe. A választások egyértelmű győztese a Független Kisgazdapárt, amely egymaga megszerezte a szavazatok 57,08%-át, ami a mandátumok 59,9%-át (245) jelentette a párt számára. A baloldal két nagyobbik pártja fej fej mellett 17,4%-ot és 69 mandátumot (SZDP), valamint 16,9%-ot és 70 mandátumot (MKP) szerzett, míg a parasztpárt 6,9%-ot ért el, amiért 23 mandátum járt. Az egyetlen későbbi ellenzéki párt, a Polgári Demokrata Párt 1,6%-os eredményével csupán 2 mandátumhoz jutott, a Magyar Radikális Párt nem szerzett mandátumot (Hubai, 1991: 253; Balogh, 1999: 228, 234). Bekerült még a Nemzetgyűlésbe – a korábbi minta alapján – tizenkét, az ország szellemi és közéleti kiválóságai közé tartozó képviselő⁴.

Az FKgP tehát egymagában is kormányképes lehetett volna, azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nemzeti egységkormányt kívánt látni az ország élén, amelyben természetesen a kommunistáknak is részt kellett kapniuk. Így tehát a valaha volt Nemzeti Függetlenségi Front négy pártja a mandátumok 96,9%-ának birtokában alakított koalíciós kormányt 1945-ben.

Külső ellenzék hiányában a kormányon belül kialakult egy belső ellenzék, ami a Baloldali Blokk pártjaiból állt, és komoly politikai csatákat vívott a kisgazdákkal a parlamenten belül és kívül is (Szabó–Gyarmati, 2002: 61). Ráadásul a MKP élvezte a SZEB támogatását, aminek segítségével igen fontos minisztériumokat szerzett magának – köztük a politikai rendőrséget is felügyelő Belügyminisztériumot.

A kisgazda győzelmet követően a kommunista hatalomátvétel demokratikus úton nem látszott kivitelezhetőnek. A cél tehát az FKgP és táborának a feldarabolása, a fő ellenfél politikai – és nem egy esetben fizikai – megsemmisítése lett; kezdetét vette a „szalámitaktika”.

A politikai erőviszonyok jelentős megváltozására hivatkozva, az SZDP, majd az MKP kezdeményezésére, 1947 júliusában Tildy Zoltán köztársasági elnök föloszlatta a Nemzetgyűlést, és új választásokat rendelt el. A koalíciós ajánlatok kudarca után a kommunisták más módszereket kerestek győzelmük biztosítására: az ellenzék megosztását és a jobboldali szavazók minél nagyobb részének a választásból való kizárását akarták elérni (Marelyn Kiss, 2005: 478). Az új választási törvény (1947./XXII.) a Nemzetgyűlést egy kisebb létszámú, egykamarás Országgyűléssé váltotta föl. Megszűnt a neves közéleti szereplők behívásának intézménye, 14000-re emelkedett a mandátumhoz szükséges szavazatok száma, és hatvanfősre nőtt az országos lista (Ványi, 2005: 169). A lényeges változás azonban az eljárási szabályok és az ellenőrzési technikák változásában érhető tetten. Bővítették a lakhelytől távol való voksolás (a „kékcédulás” szavazás) lehetőségét, és a választójogból – korábbi politikai tevékenységük miatt – kizártak körét (Izsák, 1999: 235–237).

A választásokra 1947. augusztus 31-én került sor tíz párt részvételével, amely – a kisebb-nagyobb csalások segítségével – az MKP győzelmét hozta (22,3%). Támogatottságában veszített a koalíció is, hiszen a korábbi 97%-ról 66%-ra esett vissza mandátumainak aránya. Erősödött viszont a baloldali blokk, amelynek három pártja összességében a mandátumok majdnem felét (203 mandátum, 49,4%) megszerezte (Izsák, 1999: 251–254). Természetesen a Kisgazdapárt lett a választások legnagyobb vesztese 15,4%-os eredményével. A kisgazdák-tól elpártoló választók azonban többségükben nem a baloldali pártokat támogatták, hanem a frissen alakult polgári ellenzéket (Szabó–Gyarmati, 2002: 62–63).

A pártok közötti küzdelem azonban a választásokkal nem ért véget, sőt akkor kezdődött csak el igazán. Az első lépés a – kisgazdákból kivált – Magyar Függetlenségi Párt mandátumainak szabálytalan ajánlószelvények miatti tör-

vénytelen megsemmisítése volt, minek következtében 49 képviselőnek kellett elhagynia az Országgyűlést (pótlásukra nem került sor) (Szabó–Gyarmati, 2002: 63). Ezzel a Baloldali Blokk megszerezte az abszolút többséget az Országgyűlésben. Mindamellett a polgári oldal is megosztott volt; nemcsak a markánsan különböző programok, hanem személyi ellentétek miatt is. A pártok egymás mandátumait peticionálták a választási bíróságon, és egymás politikusait idézték az összeférhetetlenségi bizottság elé – még az ellenzéken belül is (Marelyn Kiss, 2005: 480–481).

A Magyar Kommunista Párt, választási győzelme ellenére, nem tartott igényt a miniszterelnöki posztra, újfent a könnyen irányítható, kiscgazda Dinyenyés Lajost javasolták. A kormány összetételében történt egyéb változások következtében a koalíciós pártok centrista és jobboldali politikusai kikerültek a hatalomból (Marelyn Kiss, 2005: 481–484).

Mindeközben a nemzetközi helyzet is megváltozott: megkezdődött a hidegháború, és a frissen alakult Tájékoztató Iroda a kommunista hatalomátvételt felgyorsítását támogatta. A Szovjetunió barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményeket kötött a térség országaival, majd megalkult a KGST.

A kommunista hatalomátvétel következő lépése a szociáldemokratákkal való pártfúzió, a Magyar Dolgozók Pártjának létrehozása volt 1948 nyarán, amelybe azonban csak az SZDP kommunistákkal együttműködni hajlandó része kerülhetett be. Nem sokkal ezután a hadügyminisztérium is kommunista irányítás alá került, majd a miniszterelnöknek is távoznia kellett. Az új kormányfő, Dobi István, ismét kiscgazdapárti politikus lett, aki azonban a párt balszárnyát képviselte. Beiktatási beszédében fellépést hirdetett a reakció ellen, és letette a garast a népfrentpolitika, azaz a többpártrendszer felszámolása mellett (Marelyn Kiss, 2005: 486–487). Ennek során a megmaradt pártokat belekényszerítették a Magyar Függetlenségi Népfrentba, majd adminisztratív eszközökkel felszámolták a Keresztény Női Tábor (Jónás, 1990: 292). A többpártrendszer teljes felszámolására akkor került sor, amikor a Demokrata Néppárt 1949. február 4-én feloszlatta magát (Feitl, 1999: 277).

Az időszak során folyamatosan szorult vissza a parlament törvényhozó és ellenőrző szerepe is. 1945 novemberétől ugyan folyamatosan ülésezett a ház plénuma és bizottságai, a törvény-előkészítő munkát egyre inkább átvette a pártközi értekezlet. Az Országgyűlés működési rendjét sem a frakciók alkották meg, hanem a pártközi értekezlet résztvevői, azaz a pártok vezetői (Marelyn Kiss, 2005: 487–488).

A bizottsági helyek elosztása az Országgyűlésben egyértelműen a kormánypártoknak kedvezett, elnöki és alelnöki helyet pedig az ellenzék egyáltalán nem is kapott. Bár a törvény-előkészítés folyamatában egyre kisebb szerep jutott a bizottságoknak, az egyik-másik fontossága igencsak megnőtt az 1947-es választások után. A Farkas Mihály vezette Mentelmi Bizottság eljárá-

saiban gyakran merülnek fel koncepciók elemek, a kiszabott büntetések némelyike (pl. Slachta Margit 60 napos felfüggesztése) pedig ellenkezett a parlamentarizmus alapértékeivel. Ugyancsak fontos szerepet játszott az Összeférhetetlenségi Bizottság, amely többek között a külföldre menekült képviselők mandátumát szüntette meg. Ez a bizottság is tárgyalt olyan koncepciók elemekkel átszőtt ügyeket, amelyek célja egyértelműen a politikai – főként demokrata néppárti képviselőkkel szembeni – tisztogatás volt. A naplóbíró bizottság is ellátott politikai feladatot, a jegyzőkönyvek és irományok kozmetikázását (Marelyn Kiss, 2005: 487–489).

1949 februárjában hosszú időre véget ért a többpárti parlamentarizmus Magyarországon, miután a Magyar Dolgozók Pártja maradt az egyetlen párt. Így tehát az Országgyűlés nem tolthette ki négyéves mandátumát, az új rendszer megerősítése érdekében új választást írtak ki 1949. május közepére. Ezen a választáson már csak a Magyar Függetlenségi Népfontra lehetett szavazni. 1990-ig nem tartottak Magyarországon demokratikus, többpárti választásokat, és az Országgyűlés az 1980-as évek végéig a rendeleti kormányzást szentesítő szavazógépként funkcionált.

Folytonosság a második világháború előtti országgyűlésekkel

Magyarország a második világháború után teljes rendszerváltást hajtott végre a politika minden területén, beleértve a parlamentet is. Ezzel együtt csekély személyi és pártkontinuitás volt csak tapasztalható, az is egyértelműen a Horthy-rendszer két jelentős ellenzéki pártjához – a Független Kisgazdapárthoz és a (Magyarországi) Szociáldemokrata Párthoz – köthető. A személyi diszkontinuitás arányaiban lényegesen meghaladta az első világháború utánit.

Teljességgel átalakult a pártrendszer: a Horthy-rendszerben működő és a nyilasok által betiltott pártok közül csak kettő alakult újjá 1944-ben a felszabadított területeken. A Horthy-korszakban ellenzéki Szociáldemokrata Párt és Független Kisgazdapárt mellett az 1919-től illegálisan működő Magyar Kommunista Párt jelent meg komoly erőként a pártpalettán az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásakor. Az INGY-ben jelen volt még a kommunistákkal igen közeli viszonyban lévő, az agrárproletárok érdekeit képviselő, baloldali Nemzeti Parasztpárt és a liberális Polgári Demokrata Párt. Az MKP, az SZDP, az NPP és az FKgP a nyilasuralom ellenében megalapította a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, amely a közös kormányzás alapjaként szolgált egészen 1949-ig. Mindezen pártok később a Nemzetgyűlésben is helyet kaptak; az MNFF pártjai kormánykoalícióként, a PDP pedig az egyetlen ellenzéki pártként. Az Országgyűlésben öt újonnan alapított párt csatlakozott a PDP-hez ellenzéki oldalon, a kereszténydemokratáktól a konzervatívokig.

A Magyar Képviselői Adatbázis alapján személyi kontinuitás a Horthy-rendszerrel elenyésző: az Ideiglenes Nemzetgyűlésben csupán 29 olyan képviselő volt jelen, akik már korábban is tagjai voltak a Háznak. Ezek közül 16-

an az FKgP soraiban szolgáltak a második világháború után, heten a szociáldemokratákhoz tartoztak, volt köztük két polgári demokrata, két szakszervezeti képviselő, egy kommunista, egy független és egy meghívott. A 16 kispap közül 13 a Horthy-rendszerben is ugyanazt a pártot képviselte, bár egyikük egy szélsőjobboldali pártnak is tagja volt korábban. Két képviselő még a Független Kisgazdapárt létrejötte előtt szolgált. A háború előtti tapasztalattal rendelkező képviselők között voltak Nagy Ferenc és Dinnyés Lajos későbbi miniszterelnökök. Előbbi 1939-ben került először a parlamentbe, és rögtön a Ház jegyzője lett, 1945-ben pedig házelnök, utóbbi 1931-ben és 1935-ben került az Országgyűlésbe helyi politikai vezetőként. Tildy Zoltán későbbi miniszterelnök és a II. Magyar Köztársaság első elnöke szintén a világháború előtt kezdte a képviselői munkát, két ciklusban szolgált. Sulyok Dezső 1935-ben a Nemzeti Egység Pártjának színeiben került az Országgyűlésbe, és emiatt 1947-ben – a személyére szabott törvénymódosítás miatt – már nem is indulhatott a választásokon az általa vezetett Magyar Szabadság Párt.

A szociáldemokrata és a szakszervezeti képviselők mindannyian a MSZDP színeiben kerültek korábban a törvényhozásba, hárman közülük az összes olyan választáson, amelyen a párt indult. Kéthly Anna 1922 óta folyamatosan az MSZDP képviselője, helyi és országos pártvezető, valamint szakszervezeti vezető volt, 1945-ben pedig a Ház alelnökévé választották. Az eredetileg szakmunkás Peyér Károly hasonló pályát járt be, és miniszter is volt. Malasits Géza szintén folyamatosan tagja volt a parlamentnek 1922-től, és minden alkalommal ugyanabban a körzetben választották meg, 1944-ben háznagy, 1945-ben pedig jegyző lett. A szociáldemokraták továbbszolgáló képviselői között voltak még egyéb pártvezetők is, mint Buchinger Manó (1935-től képviselő), Kertész Miklós (1931-ben és 1935-ben választották meg) és Szeder Ferenc (1922-es, 1931-es és 1939-es ciklusokban szolgált).

A PDP képviselői is sok ciklust tudhattak maguk mögött: Rupert Rezső négyet (négy párt színeiben), Bródy Ernő hetet (öt pártban). Rupert Rezsőt 1920-ben az OKgP színeiben, 1922-ben függetlenként, 1931-ben a Nemzeti Radikális Párt, 1935-ben a Polgári Szabadságpárt jelöltjeként választották meg, és 4-4 alkalommal volt tagja az igazságügyi valamint a mentelmi bizottságnak. Bródy 1906-tól kezdve, az 1922–26-os ciklus kivételével folyamatosan képviselő volt, a Polgári Demokrata Párt, a Nemzeti Munkapárt, a Nemzeti Demokrata Párt, a Vázsonyi Párt, a Nemzeti Szabadelvű Párt, a Polgári Szabadságpárt színeiben, minden alkalommal Budapesten választották meg, ahol törvényhatósági tag volt, 1920 és 1922 között az Országgyűlés jegyzőjeként tevékenykedett.

Az egyetlen továbbszolgáló, kommunista képviselő Szabó János, erdélyi behívottként került az Országgyűlésbe az 1939-es ciklusban, a független Juhász Nagy Sándor 1910-ben függetlenségiként. A meghívott képviselő pedig Károlyi Mihály volt, aki 1905-ben a Függetlenségi Párt képviselője volt, 1910-ben pedig független. Összesen négy olyan képviselő volt található az Ideigle-

nes Nemzetgyűlés tagjai között, akik még az első világháború előtt kezdték karrierjüket, ezek közül Bródy Ernő volt az egyetlen, aki a dualizmus és a Horthy-rendszer alatt is szolgált.

Az 1945-ös Nemzetgyűlésben ugyancsak 29 olyan képviselő volt található, aki a második világháború előtt is volt tagja a parlamentnek. Ebből a 29-ből csak öt új képviselő volt az Ideiglenes Nemzetgyűléshez képest, 24-en mindkét ciklusban szolgáltak. A kiesők között volt a két polgári demokrata, akiknek a pártja gyengén szerepelt az 1945-ös választásokon, valamint egy kisgazda, egy szocdem és egy kommunista. Míg az újonnan bekerülő, háború előtti képviselők között három kisgazda, egy szociáldemokrata volt, és Schlachta Margit, a Keresztény Női Tábor alapítója, aki 1920-ban volt képviselő a Keresztény Szociális Gazdasági Párt színeiben. A kisgazdapárti Drozdy Győző 1920-ban az Országos Kisgazdapártban kezdte parlamenti pályafutását, amelynek országos szintű vezetője is volt. 1922-ben függetlenként, 1935-ben pedig a Nemzeti Egység Pártja jelöltjeként választották meg.

Az Országgyűlésben már csak 20 háború előtti képviselőt találhatunk, akik közül 17 már szolgált a felszabadulás után is. Heten az SZDP, öten az FKgP, hárman a Magyar Függetlenségi Párt, ketten a Független Magyar Demokrata Párt, egy-egy képviselő a Polgári Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt tagja, egy pedig pótképviselőként kerül be, már mint a Magyar Dolgozók Pártjának képviselője. A három újonc egyike, P. Ábrahám Dezső majdnem negyven évet hagyott ki két ciklusa között (1906-ban és 1910-ben választották meg ezelőtt).

Összesen 14 olyan, a háború előtti parlamentekben is tapasztalatot szerzett képviselőt találunk, aki a rövid demokratikus periódus összes törvényhozásában részt vett. És összesen 37 politikust, aki személyes tapasztalattal rendelkezett a Horthy-korszak vagy a dualizmus parlamentjeiről, bár a korábbi minták átvétele nem feltétlenül volt cél ebben a korszakban. Ráadásul ez a szám elenyésző a második világháború utáni parlamentek méretéhez képest. Minden egyes ciklusban legalább 450 képviselő teljesített szolgálatot (az időközben beválasztottakkal vagy behívottakkal együtt), összességében 1476 mandátum került kiosztásra, amit összesen 1005 képviselő töltött be (Marelyn Kiss, 2005: 492–493).

A ház második világháború előtt is szolgáló tagjai azonban több tekintetben is különböztek az időszak átlagos képviselőjétől. Alig volt közöttük, aki csak elemi iskolát végzett (5,6%), és lényegesen több volt közöttük a felsőfokú végzettséggel rendelkező (69,4%), az utóbbiak 60%-a jogi diplomával rendelkezett. Korábbi foglalkozásukat tekintve is különböznek az átlagtól: 27,8%-uk ügyvéd, és csak 25%-uk munkás vagy földműves. Jelentős részük rendelkezett politikai múlttal, főként vezető párttiszségeket töltöttek be (63,9%), de sokan a helyi politikában is aktívak voltak (47,2%), Károlyi Mihály pedig állam- és kormányfő is volt. Jelentős részük került börtönbe politikai okokból, majdnem

felük (44,4%) volt politikai elítelt a fehérterror vagy a nyilasuralom alatt. Talán tapasztalatuk elismeréseképpen is, megválasztásuk után közülük heten kerültek kormányzati pozícióba⁵.

A valódi rendszerváltás

Nem csak a képviselők személyében, de a társadalmi-politikai összetételben is óriási fordulat zajlott le a második világháború után. Az új parlamentek képviselőinek tulajdonságai szinte semmiben nem hasonlítottak a Horthy-rendszerbeliekére. Az első világháborút követő „paradox rendszerváltás” (ld. Schönbaum–Schwarcz, 2005) lényege az volt, hogy bár a személyi kontinuitás alacsony volt, a képviselőház társadalmi-politikai összetétele viszonylag kis mértékben változott. Pontosabban az első ciklus (1920–1922) jelentős változását visszarendeződés követte (1922-ben), minek következtében a Horthy-rendszer parlamenti eliteje nagymértékben hasonlított a dualizmus korára.

A második világháború után más volt a helyzet: a részben választott Ideiglenes Nemzetgyűlés, a valóban demokratikusan megválasztott Nemzetgyűlés és a demokratikus alapon, de részben csalásokkal választott Országgyűlés egyaránt a parlamenti elit összetételének radikális megváltozását mutatja. Visszarendeződésre nem került sor, bár ennek bebiztosításában a korábbi rendszer vezetőinek és egyes szervezetei tagjainak választójogból való kizárása is szerepet játszhatott. Ugyancsak hozzájárult a korábbi rendszer jellemzőinek teljes elhagyásához a kommunista hatalomátvételt támogató Szövetséges Ellenőrző Bizottság.

A képviselők foglalkozási szerkezete teljességgel megváltozott a világháború előttihez képest (ld. 1. táblázat), bár a demokrácia korszakán belül is megfigyelhetők jelentős változások. A legszembetűnőbb változás a Horthy-rendszer (és a dualizmus) három legjellemzőbb foglalkozásának visszaszorulása. A hivatalnokok aránya az 1939-es 35,7%-ról (a Horthy-rendszer átlaga 36,6%) átlagban 10,3%-ra esett vissza, és az első két ciklusban még ennél is alacsonyabb volt az arány. Ennek oka természetesen az állami és helyi hivatalnokok erős kapcsolódása a Horthy-rendszer hatalmi tényezőihez, és a későbbi években a szélsőjobboldalhoz. A hivatalnokok aránya a képviselők között akkor kezdett el újra emelkedni, amikor stabilizálódott az új rendszer közigazgatása, és a régi hivatalnokokat újak váltották fel, ám az arány még ekkor is csak 17%, a háború előttiéknél alig fele. Nem csökkent ilyen mértékben az ügyvédek száma, arányuk 1947-ben már megközelíti az 1939-est, de még mindig csak fele a Horthy-rendszerbeli átlagnak. A növekedés oka, hogy a polgári pártok képviselői között sokkal több volt az ügyvéd, mint a baloldali pártokban, azaz először a FKgP választási győzelme, majd – még nagyobb mértékben – a polgári pártok sikere kedvezett az ügyvédeknek. Mindezeknél sokkal egyértelműbb a helyzet a földbirtokosok tekintetében, akiknek az aránya mintegy megtizedelődött, hiszen az összes olyan párt, amely őket képviselte vagy jelölte volna,

a Horthy-rendszer bukásával megsemmisült. A második világháború után képviselőt adó pártok szinte kivétel nélkül egyetértettek a dualizmus és a Horthy-korszak állandóan lappangó megoldatlan problémájának, a földkérdésnek földosztás útján való megoldásával, aminek következtében a földbirtokosság a későbbiekben sem nyerhette vissza a hatalmát. A helyzet a tőkés és a menedzserek esetében nem ilyen egyértelmű, hiszen arányuk eleinte nullára esik vissza, azonban a polgári pártok megerősödésével 1947-ben részvételük megközelíti a Horthy-rendszer átlagát.

Az említett három foglalkozási csoport helyébe két újabb lépett, ami egyértelműen szimbolizálja a rendszer demokratikusabb jellegét. A képviselők 35,5%-a korábban segéd- vagy szakmunkás, 28,7%-a pedig földműves (paraszt vagy földmunkás) volt, és e két csoport összaránya a korszak folyamán egyre nőtt (a három időszakban 59,3% – 53,5% – 60,3%). Ez természetesen nem meglepő, hiszen a háborút követően az a két jelentős társadalmi csoport kapta meg a lehetőséget a törvényhozásban való szereplésre. Ugyancsak e két csoport pártjai voltak azok, akik nem kompromittálták magukat a fasiszta rendszerben, és már a háború alatt is a nyilasokkal szembeni ellenállásra szövetkeztek a Nemzeti Függetlenségi Front keretében.

1. táblázat. A parlament foglalkozás szerinti összetétele* a II. világháború előtt és után (%)

	1939	Átlag 1922–1939	1944	1945	1947	Átlag 1944–1947
<i>Földbirtokos</i>	26,3	30,6	1,4	2,4	2,5	2,1
<i>Földműves</i>	6,6	4,4	22,8	28,2	35,1	28,7
<i>Tőkés, menedzser</i>	2,7	6,5	0,0	0,6	5,9	2,2
<i>Gazdasági tisztviselő</i>	1,7	5,3	0,8	1,5	15,5	5,9
<i>Munkás</i>	4,7	5,8	38,9	27,1	40,4	35,5
<i>Jogász</i>	15,0	21,2	6,8	7,7	11,7	8,7
<i>Humán értelmiségi</i>	6,0	8,6	6,0	5,9	15,7	9,2
<i>Tanár</i>	6,0	6,4	5,0	6,6	11,9	7,8
<i>Orvos</i>	3,3	3,0	2,4	2,4	2,0	2,3
<i>Mérnök</i>	5,7	4,6	1,2	0,9	2,3	1,5
<i>Egyéb</i>	2,3	1,0	8,8	11,5	3,3	7,9
<i>Pap</i>	7,3	5,0	3,2	2,2	1,0	2,1
<i>Hivatalnok</i>	35,7	36,6	5,6	8,4	17,0	10,3
<i>Katona</i>	6,3	5,5	1,6	2,2	1,3	1,7

* A képviselők összes foglalkozása, az összeg meghaladhatja a 100%-ot.

Ugyancsak megerősödött az írók, újságírók és tanárok képviselete a második világháború után, kifejezetten az 1947-es választások következtében. A humán értelmiség és általában az értelmiség – mint az ügyvédek esetében is láthattuk – visszatérése főként a polgári pártok megerősödésének követke-

ménye volt. Ugyanez vonatkozik a gazdasági tisztségviselők egyértelműen polgári szakmájára is. A katonatisztek számának visszaesése magyarázható azok jellemzően radikális jobboldali beállítódásával a Horthy-rendszerben, de a háborús veszteséggel is. A papok részvétele a politikában a „keresztény kurzus” végével valamelyest visszaesett, bár – meglepő módon – éppen a két katolikus pártot is az Országgyűlésbe juttató 1947-es választások után érte el a minimumát.

A társadalmi státus tekintetében még egyértelműbb a demokratizálódás (ld. 2. táblázat), hiszen a háború előtt átlagosan 9,4%-nyi arisztokrata és 31,1%-nyi köznemes helyét szinte teljesen elfoglalták a közrendűek, arányuk a három ciklusban átlagosan 96,6%. 1944-ben három, 1945-ben két arisztokrata került a törvényhozásba (közülük az egyik a meghívott gróf Károlyi Mihály), 1947-ben pedig már egy sem. Köznemesi származású képviselőből az első két ciklusban 11, a harmadikban pedig 17 került a parlamentbe, ami átlagosan 3,1%-os arányt jelent, a háború előtti egytizedét.

A demokratizálódást jelzi az iskolai végzettségi szint csökkenése is. Először (és utoljára) történt meg, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a parlamentben az összes képviselő háromnegyede alá csökkent, és az alapfokú végzettséggel rendelkezők száma megközelítette azt. A korszakon belül látható, hogy a kiscgazdák és a polgári pártok erősödése a felsőfokú végzettségűek arányának növekedése irányába hatott.

2. táblázat. Társadalmi változók a II. világháború előtt és után

	1939	Átlag 1922–1939	1944	1945	1947	Átlag 1944–1947
<i>Arisztokrata</i>	7,0%	9,4%	0,6%	0,4%	0,0%	0,3%
<i>Köznemes</i>	28,0%	31,1%	2,2%	2,4%	4,5%	3,1%
<i>Nő</i>	0,7%	0,6%	2,4%	3,5%	4,1%	3,3%
<i>Átlagéletkor</i>	48,8	49,0	46,3	46,0	45,0	45,8
<i>Felsőfokú végzettség</i>	78,2%	82,0%	31,0%	36,8%	36,1%	34,7%
<i>Alapfokú végzettség</i>	6,0%	4,7%	19,9%	23,4%	22,8%	22,0%
<i>Nincs politikai múlt*</i>	39,0%	24,3%	21,6%	9,3%	25,1%	18,7%
<i>Helyi politikai múlt*</i>	21,7%	39,1%	55,5%	70,3%	41,9%	55,9%
<i>Vezető párttiszttség*</i>	12,7%	16,0%	19,5%	31,5%	31,0%	27,4%
<i>Szakszervezeti múlt*</i>	2,7%	5,0%	12,2%	9,0%	13,7%	11,7%

* Egy-egy képviselő esetében több korábbi politikai tisztséget is figyelembe vettem, a táblázatban viszont csak a politikai tisztségek egy része szerepel (az összeg így nem 100%).

Egyértelmű a trend a nők esetében is (ld. 2. táblázat): számuk megsokszorozódott, elérve így a 3,3%-os átlagot, amely magasnak még nem mondható, azonban a parlamentben egyszerűen tartózkodó képviselőnők száma ekkor ha-

ladta meg először a kettő főt (ami a Horthy-rendszer jellemző adata volt). Le-
csökkent a képviselők átlagéletkora is, mégpedig nem is kis mértékben: 49 év-
ről 46 év alá; és a korszak folyamán a parlamenti elit tovább fiatalodott. Ennek
egyik oka – mint az az életrajzokból kitűnik –, hogy az új rendszerben sokkal
gyorsabb volt a politikai előrelépés. Míg korábban évek vagy évtizedek kellet-
tek a képviselőséghez vezető út bejárására, addig a háború utáni kaotikus ál-
lapotban egy-egy ismertebb személy hónapok alatt válhatott községi pártszer-
vezőből megyei vagy országos pártvezetővé, majd képviselővé.

Ezt erősítik meg a politikai múltra vonatkozó változók is, hiszen a demok-
rácia alig több mint négy évre tehető korszakában a képviselők lényegesen na-
gyobb része rendelkezett politikai múlttal, mint a Horthy-rendszerben. A szak-
szervezeti tisztséget viselők számának emelkedése a kommunista és szociál-
demokrata politikusok arányának növekedéséből egyértelműen következik.
A helyi politikai háttér növekedése valószínűsíthetően a pártlistás választási
rendszer kihívásainak megfelelő tömegpártok alapszervezeteinek meg- vagy
újjaszervezéséből ered. A képviselők jelentős része kezdte politikai karrierjét
a háború alatt vagy közvetlenül utána azzal, hogy szűkebb lakókörnyezetében
megkezdte a pártszervezést. A vezető párttiszséget betöltő képviselők ará-
nyának növekedése egyrészt visszavezethető a pártok fontosságának növeke-
désére, a szervezési munkálatokra, valamint a pártok szervezetében történt
gyakori változásokra (pl. az FKgP szétdarabolódása, a moszkoviták és a ma-
gyarországi illegálisok közötti pozícióharc az MKP-n belül), és az 1947-es cik-
lusban a pártok számának növekedésére is.

A VÁLTÁS NYUGAT-EURÓPÁHOZ KÉPEST

A magyar parlamenti elitben bekövetkezett szinte teljes váltást vizsgálva –
Nyugat-Európával összehasonlítva –, több szempontot is figyelembe kell ven-
nünk. A nyugat-európai országok közül a háború veszteseinelvileg hasonló
lehet a helyzet, hiszen a korábbi elit ott is teljes mértékben diszkreditálta ma-
gát, és felelősség terhelte a szélsőséges nézetek térnyeréséért, valamint a vesz-
tes háborúért. Ilyen ország – az összehasonlításban részt vevők közül – Né-
metország, Olaszország, Ausztria és Finnország. Bizonyos szempontból azon-
ban a megszállt országokban – Franciaország, Hollandia, Norvégia és Dánia
– is kialakulhatott a radikális váltás iránti igény. A második világháború egész
Európában komoly változásokat hozott a politikai életben, az ideológiák és az
elitek terén is.

A jelentősebb váltás legbanálisabb oka a meghosszabbodott parlamenti
ciklus (ld. 3. táblázat), hiszen Dánia az egyetlen ország a vizsgáltak közül, ahol
a háború alatt (1943-ban) is voltak választások. Finnországban 6, Belgiumban

7, Norvégiában 8, Hollandiában és Franciaországban 9, míg Nagy-Britanniában 10 év telt el a választások között. A diktatúrába süllyedt országokban enél is több ideig kellett várni a választásokra: Ausztriában 15, Németországban 16 és Olaszországban 22 évet. Magyarországon ezzel ellentétben csupán 5 év telt el az 1939-es parlamenti választások és az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívása között, míg a valódi szabad választásokra hat évet kellett várni. Ez tehát önmagában nem lehetett a nagymértékű elitváltás oka.

Sokkal inkább a háború előtti és alatti parlamenti elit faszizálódása miatt következett be a radikális váltás. Hasonló arányban csak Ausztria, Olaszország és Németország törvényhozásaiba kerültek be új tagok, ott azonban sokkal hosszabb idő telt el a két választás között. Így tehát valódi összehasonlításra ezekkel az országokkal nem nyílik mód.

A pártkontinuitás rendkívül alacsony aránya is hozzájárul a magyarországi elitváltás mértékéhez. A vizsgált országok közül mindegyikben nagyobb volt azon pártok aránya, amelyek a második világháború előtt és után is bekerültek a parlamentbe (3. táblázat). Még a pártrendszerük problémái miatt diktatúrába süllyedt Németországban és Ausztriában is több, a 1930-as években is aktív párt került a törvényhozásba, mint Magyarországon. Míg az előbbieken a két világháború között aktív 16-ból illetve 10-ből három párt jelent meg ismét a parlamentben, addig Magyarországon 28-ból kettő.

3. táblázat. A második világháború utáni parlamentek néhány jellemzője országonként

	AT	IT	DE	FI	BE	DK	NO	NL	FR	UK	HU
Választások közötti idő (év)	15	22	16	6	7	2	8	9	9	10	5
Új képviselők (%)	87,3	n.a.	95,1	50	n.a.	36,4	66,7	42,0	79,8	51,2	93,4
Pártkontinuitás (%)*	30	30	18,8	75	54,5	58,3	63,6	31,3	27,3	75	7,1

* A két világháború közötti parlamenti pártok közül a II. világháború után is képviselőt adó pártok aránya (forrás: Mackie–Rose, 1982).

A másik ok a magyar parlamenti elit premodern jellege, hiszen a képviselők társadalmi összetételében 1922 és 1939 között alig történt változás, sőt a dualizmus korszakához képest sem. Míg Magyarországon egy ellenforradalmi autoriter rendszer működött, a Kommunista Párt csak illegálisan működhetett, és a MSZDP is csak megtúrt párt volt, addig Nyugat-Európa országaiban a szociáldemokrata pártok jelentős erőt képviseltek a parlamentekben, sőt Dániában, Németországban, Hollandiában, Franciaországban és Belgiumban a kommunisták is részt vehettek annak munkájában. Finnországban, Ausztriában, Dániában és Norvégiában az 1930-as években a szociáldemokrata volt a legerősebb párt a törvényhozásban, és arányuk egyetlen nyugat-európai országban sem volt olyan alacsony, mint Magyarországon.

4. táblázat. A képviselők tulajdonságai országoként, 1920–1939*(%)

	DK	DE	IT	NL	NO	UK	FR	ES	AT	PT	FI	átlag	HU
<i>Alapfokú végzettség</i>	60,3	29,2	n.a.	14,6	33,1	40,6	35,7	n.a.	58,8	8,0	30,9	36,6	4,7
<i>Felsőfokú végzettség</i>	21,2	35,9	74,6	44,8	28,3	50,2	53,6	n.a.	30,5	91,7	32,4	39,9	81,4
<i>Női képviselő</i>	2,2	6,0	0,0	5,6	0,9	1,4	n.a.	n.a.	4,8	n.a.	7,9	3,8	0,6
<i>Arisztokrata</i>	n.a.	4,4	9,4	6,2	n.a.	15,0	3,3	n.a.	n.a.	0,0	1,3	5,4	9,5
<i>Pártalkalmazott</i>	6,1	37,0	4,9	15,0	4,3	10,5	1,6	n.a.	12,5	n.a.	12,7	12,6	4,2
<i>Állami alkalmazott</i>	51,5	19,4	24,1	38,6	27,5	n.a.	18,0	20,3	15,0	57,0	24,7	30,5	41,5
<i>Ügyvéd</i>	3,7	2,9	37,1	10,8	3,6	20,7	24,8	34,9	3,4	22,3	1,4	9,9	17,4
<i>Mezőgazdasági háttér</i>	29,9	12,1	7,1	5,8	35,2	3,5	11,0	1,7	18,6	7,5	42,1	20,0	23,5
<i>Vezető párttagság</i>	35,4	53,0	n.a.	38,0	n.a.	n.a.	15,3	n.a.	0,0	n.a.	17,8	29,9	14,5
<i>Munkás</i>	0,8	6,6	4,1	0,0	6,1	17,3	5,5	14,8	15,0	0,0	5,5	6,2	4,3

* Magyarországon az 1922–1939-es időszakot vettem figyelembe; Németországban 1933-ig tartottak választásokat; Olaszországban 1924-ig; Spanyolországban 1931 és 1936 között; Ausztriában 1930-ig; Portugáliában 1925-ig.

A parlamenti elit összetételében is teljes mértékben különbözött a nyugat-európaiaktól. A magyar törvényhozás képzetesebb volt, magasabb volt az arisztokrácia és a nemesség aránya, több volt a képviselők között az ügyvéd, az állami hivatalnok, a földbirtokos, kevesebb a munkás, a pártalkalmazott, a pártvezető és a nő. A legtöbb hasonlóságot a magyar parlamenti elittel az olasz és a portugál mutatja: a képviselők képzettségében, a pártfunkcionáriusok, a munkások, a nők, az arisztokrácia, az állami alkalmazottak, valamint az ügyvédek részarányában (ld. 4. táblázat).

A magyarországi pártrendszer és a parlamenti elit nyugati mintától való elmaradásához nagyban hozzájárult a választási rendszer modernizációs deficitje. Az általános és titkos választójog csupán az 1920-as választásig volt hatályban, a következő ciklustól egészen a második világháborúig korlátozottan érvényesült csak a demokrácia a választásokon. 1922-től különváltak a nagyvárosi és a vidéki körzetek, az előbbieken titkosan voksoltak pártlistákra, az utóbbiakban pedig nyílt szavazással döntöttek az egyéni jelöltekről. A választójoggal rendelkezők aránya az 1920-as majdnem 40%-ról 30% alá esett vissza a cenzus szigorítása következtében. Új szabályozást 1938-ban alkotott a parlament, amikor is a nyílt szavazást az ország összes körzetében felváltotta a titkos voksolás, ám a megszigorított cenzus miatt a választani jogosultak

aránya az 1935-ös 33,7% után ismét csak 30% volt (Pölöskei, 2001: 204–205). A censusos választási rendszer már a korszak elején is elavultnak számított Nyugat-, de Közép-Európában is⁶.

A radikális váltás okai között tehát igen nagy súllyal esik latba a magyar pártrendszer, választási rendszer és parlamenti elit korábbi demokráciadeficitje Nyugat-Európa országaihoz képest.

Európai trendek az elit modernizációjában

Nyugat-Európában az első világháború után már létrejöttek az alsóbb néprétegeket is mobilizáló tömegpártok. Az első világháborúig tartó nyugodt időszak folyamán már lényeges átrendeződés ment végbe a parlamenti elitben. A parlamentek kialakulásának időszakára jellemző elit, azaz a helyi notabilitások és az arisztokrácia ugyan nem tűnt el nyomtalanul, de jelenléte a törvényhozásban csökkent. Az arisztokrácia fokozatosan kiszorult a parlamentekből, ezzel összefüggésben a földbirtokosság szerepe is csökkent. Ugyancsak egyértelműen csökkenő tendenciát mutat az állami hivatalnokréteg aránya. A demokratizálódás egyik jele ebben az időszakban az egyetemi végzettséggel rendelkező képviselők számának csökkenése, ami alól csak az elitista Olaszország és Spanyolország képez kivételt. A korai hivatásos politikus prototípusa az ügyvéd volt (Weber, 1989: 17–18), akinek részvétele a parlamentekben kétféle utat követett: a kezdeti időszakban alacsony vagy közepes arányt mutató országokban (pl. Norvégia, Hollandia) stagnált vagy csökkent a jogászok száma, a magas arányt produkálóknál (pl. Olaszország) pedig tovább növekedett. Ez a korai professzionális politikusi modell ott tudta túlélni a korszakváltást, ahol a pártok szerepe ebben az időszakban nem növekedett meg. Ott, ahol erős pártok és szakszervezetek jöttek létre, ezek átvették a képviselők rekrutációját, így az ilyen országokban a funkcionárius vált a hivatásos politikus alapmodelljévé. Összességében ebben a korszakban a hagyományos társadalmi elit szerepe a parlamenti politikában lecsökkent, és egyfajta demokratizáció zajlott le.

A két világháború közötti időszak és a második világháborút követő évek a képviselői rekrutáció legdemokratikusabb és legkevésbé etatista korszaka. A társadalom új rétegei nyertek bebocsátást a politika világába, a parlamenti elit sokkal „képviselőibb” lett. A középosztály szerepének növekedése mellett a munkásság is egyre több tagot küldött a törvényhozásokba. A munkásszármazású képviselők aránya minden országban nőtt, általában az 1930-as években érve el a csúcst. A huszadik század elején a korábban kirekesztett társadalmi csoportok olyan képviselőt választottak maguknak, aki „közülük való” volt, és erre a tömegpártok kiválasztási folyamatai által lehetőségük is nyílt. Ezt támasztja alá a csak alapfokú végzettséggel rendelkezők arányának megnövekedése is. Az új tömegpártok és a politikailag aktív szakszervezetek egy olyan politikai környezetet teremtettek, ahol a funkcionáriusok válhattak a politikai

élet meghatározó figuráivá. A pártok szerepének felértékelődését mutatja a vezető pártfunkcióval rendelkező képviselők arányának emelkedése.

Magyarországi trendek az elit modernizációjában

A két világháború közötti időszakban a magyar parlamenti elit már némileg szélesebb társadalmi körből rekrutálódott, mint a dualizmus korában, és a politikai törésvonalak is valamivel jobban tükrözték a társadalmon belüli ellentéteket. A képviselők többsége azonban még mindig a tradicionális társadalmi elitből került ki, az alsóbb rétegekből érkezőknek általában csak az ellenzéki padsorokban jutott hely. Átfogó modernizáció tehát a parlamenti eliten belül nem zajlott le, nem kerültek többségbe az alsóbb rétegek érdekeit reprezentáló, és azok soraiból rekrutálódott képviselők, ahogyan azt Nyugat-Európában láthattuk.

A radikális átalakulás és a parlamenti elit szinte teljes kicserélődése a második világháború után következett be. Nem csak a személyi kontinuitás volt minimális a korábbi parlamentekkel, a társadalmi összetétel is radikálisan átalakult. A munkások és a mezőgazdasági dolgozók tették ki a képviselők többségét, teret hódítottak az alkalmazottak és a kisiparosok, kiskereskedők. A hivatalnokok, az értelmiségiek és főként a jogászok aránya jócskán megcsappant. Társadalmi hovatartozástól függetlenül jelentősen megnövekedett a pártalkalmazottak és funkcionáriusok szerepe (Ilonszki, 2000: 214).

A második világháború utáni demokratikus időszak Magyarországon csupán bő három évig tartott, és negyvenévnyi egypárti diktatúra követte. Ebben a rövid időszakban átfogó demokratizáció ment végbe a parlamenti elit körében: a társadalmi képviseleti elv és a funkcionáriusok dominanciája jellemezte a korszak 3 törvényhozását.

A második világháború után a parlamenti elit és a társadalom viszonya gyökeresen megváltozott (amire az első világháború után is volt egy rövid életű kísérlet). A társadalom korábban kirekesztett részei először spontán módon, majd tudatosan felváltották a korábbi elitet. A demokratikus periódus rövidsége miatt azonban ez az új elit nem tudott konszolidálódni.

A második világháború utáni parlamentek megerősödtek, a kormány jogilag kizárólag nekik volt felelős, azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mindkét szerv munkájába beleszólt. Többek között a kormányalakítás kérdésében is a SZEB-é volt a végső szó, így hát a Kiszgazdapárt – 57%-os választási győzelme ellenére – 1945-ben koalíciós kormányt volt kénytelen alakítani a baloldali pártokkal.

Az 1946. évi XXVI. törvény megalkotta a politikai összeférhetetlenség intézményét, amely azokat rekesztette ki a parlamentből, akik a Horthy-rendszerben vezető tisztséget viseltek, vagy tagjai voltak valamely fasisztának ítélt szervezetnek (pl. Magyar Élet Pártja, Nyilaskeresztes Párt). Ez a szabályozás

a gyakorlatban azonban a politikai tisztogatás eszköze lett, az egyeduralomra törő kommunisták így tudtak megszabadulni jó néhány behódolni nem kész képviselőtől. A második világháború után – a pártlistás választási rendszerből is adódóan – egyértelművé vált a pártok vezető szerepe a parlamentben. A tömegpártosodás is csak 1944-től volt jellemző Magyarországon: az Ideiglenes Nemzetgyűlés, valamint az 1945–47-es Nemzetgyűlés képviselőit már szinte kizárólag tömegpártok juttatták a parlamentbe. 1947-ben azonban több frissen alakult polgári párt is bekerült az Országgyűlésbe, amelyek – részben időhiány miatt – nem rendelkeztek komoly szervezettel és tagsággal, a többséget azonban még ekkor is a négy nagy tömegpárt adta.

Modernizáció a demokratizálódásban

A nagymértékű demokratizálódás, ami Nyugat-Európában már a két világháború között megkezdődött és folyamatosan teret nyert, Magyarországon megkésve és hirtelen zajlott le a második világháborút követő rövid demokratikus intermezzo során. Az ekkor lezajló rendszerváltás kétségkívül jelentős változásokat hozott a parlamenti elit összetételének tekintetében is. A nyugat-európai típusú modernizációhoz hasonlítva érdemes megvizsgálni, hogy Magyarország addigi történelmének legdemokratikusabban választott törvényhozásai ugyanazt az irányt vették-e, mint nyugati társaik.

Az 5. számú táblázat adatai megerősítik azt a feltételezést, hogy a második világháború utáni hirtelen, radikális váltás következtében Magyarország mintegy átesett a ló túloldalára. Szinte minden olyan tényezőt tekintve, amelynek szempontjából hazánk modernizációs lemaradásban volt a Horthy-korszakban, a demokratikus intermezzo idején jóval túltett Nyugat-Európán. Az arisztokrácia szinte eltűnt a törvényhozásból, a politikai vállalkozók (Weber, 1989: 17-18; Best–Cotta, 2000: 524), azaz az ügyvédek aránya a nyugati arálynak a felére esett vissza. Még a felsőfokú végzettségűek aránya is a nyugat-európai átlag alá süllyedt, bár az alacsonyabb végzettséggel rendelkezőké még mindig nem érte el az ottani szintet. Mindeközben a munkások és a pártfunkcionáriusok aránya jelentősen, több mint kétszeresen túlszárnyalta a kontinens nyugati felén jellemző szintet, a vezető párttisztviselők aránya viszont még ekkor is az alatt maradt. A mezőgazdasági háttérrel rendelkező képviselők aránya – a korábbi korszakhoz hasonlóan – valamivel magasabb volt a nyugat-európaiénál, a jelentős átalakulás ebben a foglalkozási ágban az volt, hogy ekkor már Magyarországon is a földművesek tették ki a kategória túlnyomó többségét. Az államtól való elszakadás olyan jól sikerült, hogy az állami alkalmazottak aránya mintegy harmada a fejlett országokénak. A nemek arányában ugyan jelentős javulás állt be Magyarországon, a nyugat-európai átlagot azonban még mindig nem sikerült megközelíteni (ahogy ezelőtt és azután sem).

5. táblázat. A korszak parlamentjének összetétele nyugat-európai összehasonlításban

	Magyarország 1944–1947	Nyugat-Európa 1940–1949
<i>Arisztokrácia</i>	0,3%	2,2%
<i>Mezőgazdasági háttér (földbirtokos, földműves)*</i>	18,1%	16,2%
<i>Ügyvédek*</i>	4,5%	10,5%
<i>Pártfunkcionáriusok*</i>	31,9%	13,7%
<i>Állami alkalmazottak*</i>	11,6%	30,1%
<i>Munkás (szak- és segéd-)*</i>	21,0%	9,6%
<i>Felsőfokú végzettség</i>	34,7%	40,5%
<i>Alapfokú végzettség</i>	22,0%	33,0%
<i>Vezető pártfunkció**</i>	27,4%	39,1%
<i>Nők</i>	3,3%	6,4%

* A Cube-adatok alapján (a Cube-adatbázis egyetlen foglalkozást vesz figyelembe egy-egy képviselőnél, míg a Magyar Képviselői Adatbázis többet is).

** Országos vagy megyei szinten vezető tisztség, nem feltétlenül pártalkalmazott.

Ezen változások jelentős részben a korábban kirekesztett társadalmi rétegek robbanásszerű térnyerését mutatják a politikai életben. Korábban a képviselők túlnyomó többsége a társadalmi elit és kisebb mértékben a középosztály köréből került ki, és szorosan kötődött az állami és a helyi bürokráciához. A társadalmi elit, a radikális jobboldal felé tolódott középosztály és az államigazgatás felelőssége a vesztes háborúért azt eredményezte, hogy legnagyobb-részt az alsóbb rétegekből rekrutálódott az új rendszer politikai osztálya. Az új pártok túlnyomó többsége is ezen rétegek képviselőitől szerveződött.

A parlamenti elit összetételében bekövetkezett átalakulás irányában megfelelt ugyan a korszak nyugat-európai trendjeinek, mértékében azonban attól eltérően alakult. Történt ez annak ellenére, hogy a második világháborút követő első választások nem csak Magyarországon, hanem Nyugat-Európa szinte minden országában a baloldal, azon belül is a kommunisták előretörését hozták. Az elemzésben szereplő országok közül a legtöbben az 1940-es években csak két választás volt, így a visszarendeződés hatása elvileg még nem érződhet az adatokon. Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy a parlamenti elit összetétele Magyarországon ismét az összehasonlítás alapjául szolgáló nyugat-európai országoktól eltérően alakult, akárcsak a korábbi történelmi korszakokban. Erre magyarázatul szolgálhat az ingaeffektus, azaz az egyik irányú kilengést egy hasonlóan nagy követi a másik irányba. Magyarországon az inga nagyjából a XIX. század vége óta egy szélső állásban volt rögzítve, és ebben az időszakban lendült meg először.

6. táblázat. Képviselőházak összetétele országonként 1940–1949* (%)

	DK	D	I	NL	N	UK	F	A	SF	átlag	H
<i>Alapfokú végzettség</i>	55,9	36,6	7,9	12,0	34,7	40,8	n.a.	49,7	21,3	33,0	22,0
<i>Felsőfokú végzettség</i>	22,5	51,5	76,9	48,0	22,0	48,5	39,4	35,5	30,0	40,5	34,7
<i>Vezető párttisztviselés</i>	48,6	27,2	72,5	47,0	42,7	n.a.	n.a.	0,0	27,0	39,1	27,4
<i>Női képviselő</i>	5,2	8,1	5,5	4,0	4,7	3,7	9,1	5,2	10,3	6,4	3,3
<i>Arisztokrata</i>	n.a.	2,8	0,0	3,5	n.a.	8,4	3,1	0,0	0,5	2,2	0,3
<i>Pártalkalmazott</i>	13,1	14,0	17,2	20,5	8,7	n.a.	n.a.	7,0	16,0	13,7	31,9
<i>Állami alkalmazott</i>	49,4	39,4	25,7	35,5	29,3	20,2	26,8	13,3	22,3	30,1	11,6
<i>Ügyvéd</i>	3,8	7,9	30,1	11,5	4,0	14,5	15,3	3,3	2,5	10,5	4,5
<i>Mezőgazdasági háttér</i>	26,4	7,9	2,9	3,5	25,3	1,8	14,6	17,9	34,7	16,2	18,1
<i>Munkás</i>	2,7	3,6	1,3	1,5	11,3	27,7	12,8	26,4	8,0	9,6	21,0

* Dánia az egyetlen ország, ahol a második világháború alatt is tartottak választásokat, az összes többi ország esetében csak az 1940-es évek második felében került erre sor.

A 6. táblázat országonként mutatja be az egyes változókat annak érdekében, hogy megállapíthassuk, hasonlít-e Magyarország parlamenti elitje valamely konkrét nyugat-európai országéhoz. Meg kell jegyezni, hogy Spanyolország és Portugália hiányzik ebből a táblázatból, mivel ebben az időszakban ezen országokban autoriter berendezkedés volt, és nem ülésezett szabadon választott parlament.

A korábbi korszakokban Magyarország legtöbb változóban a mediterrán térséghez hasonlított, bár a hasonlóság soha nem terjedt ki az összes változóra, és egyetlen változó kivételével megszűnt, csak az arisztokrácia szerepét tekintve mutat közösséget a két ország. Sokkal több változó van, amiben hazánk Finnországra vagy – kisebb mértékben – Ausztriára emlékeztet, bár a korábbi történelmi időszakokban erre nemigen volt példa. Az északi országban hasonló a képviselők képzettsége, az arisztokraták, az ügyvédek és a vezető párttisztviselést betöltők alacsony aránya. Jelentős különbség mutatkozik azonban a földművesek és a munkások jelenlétében, a pártfunkcionáriusok, az állami alkalmazottak, és leginkább a női képviselők arányában. Ausztria a főnemesség, az ügyvédek és az állami alkalmazottak alacsony arányában mutat közösséget Magyarországgal, valamint a munkásság nagyarányú képviselésében. A változók nagy többségében egyetlen ország sem mutat Magyarországhoz hasonló mintát. A hasonlóságot nem befolyásolja az egyes parlamenteken belül a kommunista képviselők száma, hiszen a magyarhoz hasonló arányok Finnország mellett még Olasz- és Franciaországban voltak, ezen államok parlamenti elitje azonban jelentősen eltér a magyartól.

ÖSSZEZÉS

A második világháború után Magyarországon teljes elitváltás zajlott le. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben, a Nemzetgyűlésben és az Országgyűlésben összesen csupán 37 olyan képviselő kapott mandátumot, akik már a háború előtt is szolgáltak. A pártok szintjén is igen csekély volt a kontinuitás, csak két parlamenti párt tudott újjászerveződni a háború után: a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt. Teljességgel megváltozott a képviselőház társadalmi összetétele is, sokkal demokratikusabb lett. Visszaszorultak a nemesek, a földbirtokosok, a diplomások és a városi értelmiségiek, teret nyertek viszont az alacsony végzettségűek, főként munkások és földművesek.

A váltás Nyugat-Európaéhoz képest is radikális volt, csak a diktatúrát átélt országokban volt hasonló mértékű személyi cserélődés, de a pártkontinuitás még ezen országokban is nagyobb. Ennek oka valószínűsíthetően a két világháború közötti magyar politikai berendezkedés és parlamenti elit elavultsága volt. A pártrendszer, a választási rendszer és a parlament összetétele is több évtizedes lemaradásban volt a nyugat-európai fejlődéshez képest. Az alsóbb néprétegek hatalomból való kirekesztése miatt felgyülemlett társadalmi feszültség és a politikai elit diszkreditálódása okozhatta a háború utáni teljes elitváltást.

JEGYZETEK

- ¹ Kialakítására a Parlamenti elitek a XX. századi Magyarországon, az elit-cirkuláció politikai és intézményi összefüggései című (OTKA T 032829), Ilonszki Gabriella és Kurtán Sándor által vezetett kutatás keretében került sor. Az adatbázis kiindulópontja az 1884 és 2002 közötti parlamenti ciklusokról keletkezett 20 parlamenti almanach és az abban fellelhető információ.
- ² Az EURELIT projekt keretében készült, amely 10 ország (Finnország, Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Dánia, Portugália és Spanyolország) részvételével indult meg 1994-ben. Magyarország egyetlen közép-európai országgént, friss demokráciaként 1996-ban csatlakozott a kutatáshoz – ennek köszönhetően állnak rendelkezésre összehasonlítható adatsorok. Tizenkettedikként Ausztria kapcsolódott be a projektbe, majd Belgiumból is érkeztek adatok, de az utóbbiak igencsak részlegesek. Az adatbázis végleges lezárása 2002-ben történt meg. A Cube egy háromdimenziós adatbázis – innen a neve is –, amely az idő, az országok és pártcsaládok, valamint a változók alapján kezeli az adatokat.
- ³ Bartók Béla, Bölöni György, Illyés Gyula, Károlyi Mihály gróf, Szekfű Gyula, Szent-Györgyi Albert, Vámbéry Rusztem, Veres Péter
- ⁴ Név szerint: Bölöni György, Dálnoki Miklós Béla, Jaczkó Pál, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály gróf, Kodály Zoltán, Moór Gyula, Pátzay Pál, Szent-Györgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Zsedényi Béla.
- ⁵ B. Szabó István, Cseh-Szombathy László, Dinnyés Lajos, Dulin Jenő, Nagy Ferenc, Takács Ferenc és Vásáry István

- ⁶ Cenzusos választójog Portugáliában volt még ekkor is érvényben (Magone, 2000: 344). Francia-, Olasz- és Spanyolországban az első világháború után a férfi lakosságnak általános választójoga volt (Best–Gaxie, 2000: 90–91; Cotta–Mastropaolo–Verzichelli, 2000: 227–229; Linz–Gangas–Mir, 2000: 371–372). Nagy-Britanniában 1918-tól nőkre vagyoni cenzussal és magasabb életkortól kiterjedő, férfiakra általános választójog volt érvényben (Mackie–Rose, 1982: 366), ami a lakosság 49,6%-ának biztosított választójogot, 1928-tól pedig a nők is azonos jogokat kaptak, mint a férfiak, így 63,4%-ra emelkedett a választójogosultak aránya (Rush–Cromwell, 2000: 465). A többi nyugat-európai ország legkésőbb az első világháború után bevezette az általános választójogot (Secker, 2000: 272–274; Best–Hausmann–Schmitt, 2000: 143; Eliassen–Marino, 2000: 310–311; Cotta–Mastropaolo–Verzichelli, 2000: 227–229; Mezey–Szente, 2003: 364, 395, 403; IPU; Mackie–Rose, 1982), ami Spanyolországban is megtörtént 1933-ban (Linz–Gangas–Mir, 2000: 371–372). Közép-Európában is végbe ment ez a folyamat, 1918-ban Csehszlovákia, 1920-ban Észtország, 1921-ben Lengyelország, 1922-ben Lettország és Litvánia terjesztette ki a választójogot összes felnőtt állampolgárára (Mezey–Szente, 2003: 392, 407–408).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Sándor (1999): Szabad és demokratikus választás – 1945. In Földes György–Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 208–234
- Best, Heinrich–Cotta, Maurizio (2000): Between Professionalization and Democratization: A Synoptic View on the Making of the European Representative. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford, pp. 493–526
- Best, Heinrich–Daniel Gaxie: Detours to Modernity (2000): Long-term Trends of Parliamentary Recruitment in Republican France 1848–1999. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford, pp. 88–137
- Best, Heinrich–Christopher Hausmann–Karl Schmitt (2000): Challanegs, Failures and Final Success: The Winding Path of the German Parliamentary Leadership Groups towards a Structurally Integrated Elite 1848–1999. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford, pp. 138–195
- Cotta, Maurizio–Alfio Mastropaolo–Luca Verzichelli (2000): Parliamentary Elite Transformation along the Discontinuous Road of Democratization: Italy 1861–1999. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford, pp. 226–269
- Eliassen, Kjell A.–Marit Sjøvaag Marino (2000): Democratization and Parliamentary Elite Recruitment in Norway 1848–1996. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford, pp. 310–340
- Feitl István (1999): Pártvezetés és országgyűlési választások. In Földes György–Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 276–296

- Horváth Zsolt (főszerk. Kiss József) (1992): *A Magyar Országgyűlés 1990–1994*. Magyar Országgyűlés kiadása, Budapest
- Hubai László (1991): A parlament politikai és társadalmi összetétele. In Hubai László–Tombor László (szerk.): *A magyar parlament 1944–1949*. Gulliver Lap- és Könyvkiadó, Budapest. pp. 225–251.
- Ilonszki Gabriella (2000): Belated professionalization of parliamentary elites: Hungary 1848–1999. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford. pp. 196–225
- Izsák Lajos (1999): A parlamentarizmus vesztett csatája – 1947. In Földes György–Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 235–258
- Jónás Károly (1990): *Pártpanoptikum. 35 választás, 256 párt Magyarországon 1848–1990*. Interart, Budapest.
- Linz, Juan J.–Pilar Gangas–Miguel Jerez Mir (2000): Spanish Diputados: From the 1876 Restoration to Consolidated Democracy. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford. pp. 371–462
- Mackie, Thomas T.–Richard Rose (1982): *The International Almanac of Electoral History*. Second Edition. The Macmillan Press Ltd., London
- Magone, José M. (2000): Political Recruitment and Elite Transformation in Modern Portugal 1870–1999: The Late Arrival of Mass Representation. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford. pp. 341–370
- Marelyn Kiss József (2005): Volt egyszer egy parlament... A parlamentáris demokrácia felszámolása Magyarországon 1947–1949 In Marelyn Kiss József, Vida István (főszerk.): *Az 1947. évi Országgyűlés Almanachja. 1947–1949*. Magyar Országgyűlés kiadása, 2005. Budapest, pp. 475–504
- Mezey Barna–Szente Zoltán (2003): *Európai Parlamentarizmus- és alkotmánytörténetek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pölöskei Ferenc (2001): *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikusok és intézmények. História – MTA Történelemtudományi Intézete*, Budapest
- Rush, Michael–Valerie Cromwell: Continuity and Change (2000): Legislative Recruitment in the United Kingdom 1868–1999. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford. pp. 463–492
- Schönbaum Attila–Schwarcz András (2005): Paradox rendszerváltás: az 1910 és 1922 közötti parlamentek képviselői. In Ilonszki Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon I. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, pp. 105–128
- Secker, Ineke (2000): Representatives of the Dutch People: The smooth Transformation of the Parliamentary Elite in a Consociational Democracy 1849–1998. In Heinrich Best–Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representation in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*. Oxford University Press. Oxford. pp. 270–309
- Ványi Éva (2005): A nagy váltás: parlamenti elit 1939–1947. In Ilonszki Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon I. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, pp. 151–172
- Weber, Max (1989): *A politika mint hívás*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Marx Károly Közgazdasági Egyetem Művelődéskutató Intézet, Medvetánc Füzetek, Szeged.